

Barbara Kutkowska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa AR we Wrocławiu

Sytuacja ekonomiczna gospodarstw indywidualnych rejonu sudeckiego w warunkach gospodarki rynkowej

Tereny górskie zajmują około 9% powierzchni Polski, w tym ziemie wykorzystywane do produkcji rolniczej obejmują areał 1 mln ha, czyli prawie 6% użytków rolnych naszego kraju. Obszary te zamieszkuje 7,5% ludności Polski. Ich znaczenie dla gospodarki narodowej znacznie wykracza poza sferę rolnictwa, stanowią one bowiem podstawowy rezerwuar wody dla południowej i środkowej części kraju. Dzięki walorom klimatu i krajobrazu są miejscem turystyki i wypoczynku, a występujące tu liczne źródła wód mineralnych sprawiły, że na obszarach górskich zlokalizowana jest większość uzdrowisk, zaś bogactwo kopalin i lasów to zaplecze surowcowe dla krajowego przemysłu. Znaczna część terenów górskich w Polsce należy do pasma Sudeców. Ziemie górskie w tym rejonie obejmują obszar 410 tys. ha, w tym 206 tys. użytków rolnych [1, 2, 4, 5]. Administracyjnie należą one do dwóch województw: wałbrzyskiego i jeleniogórskiego. Obszary te wchodzą w skład rolniczo-klimatycznej dzielnicy sudeckiej i podsudeckiej [1, 6]. Średnia temperatura w roku waha się od 7,5°C do 8°C. W dzielnicy podsudeckiej, nieco cieplejszej, średnie opady w roku wynoszą od 600 do 800 mm. Okres wegetacyjny trwa przez 200–220 dni. W dzielnicy sudeckiej opady kształtują się od 800 do 1000 mm rocznie, a w wyższych partiach gór przekraczają 1200 mm. Okres wegetacyjny jest krótki i trwa poniżej 150 dni.

Tereny górskie różnią się od pozostałych rejonów przede wszystkim warunkami topograficznymi. Sudety, jako stare góry o łagodnych zboczach, od wieków wykorzystywane są do produkcji rolniczej. Tereny uprawne sięgają tu do wysokości 700 m n.p.m. W przedziale wysokościowym do 500 m n.p.m. znajduje się 86% UR, a powyżej tej granicy 14% ziem użytkowanych rolniczo. Obszary nachylone do 12 stopni obejmują 76% ogółu powierzchni, tereny nachylone pod kątem 12–15 stopni zajmują 22,8% areału, natomiast zlokalizowane na stokach nachylonych powyżej 15 stopni tylko 1,2% [2]. Gleby na obszarze sudeckim są różnorodne. W rejonie podgórskim woj. wałbrzyskiego przeważają gleby bielcowe i mady dolinne, a średni wskaźnik bonitacji gleb wynosi 1,1 (w badaniach przyjęto do oceny jakości gleb tzw. hektary przeliczeniowe w skali od 0,50 dla klasy VI do 1,80 dla klasy I). W rejonie

niskich gór dominują bielice płytkie i gleby brunatne górskie. Wskaźnik bonitacji wynosi 0,9. W wyższych partiach gór wskaźnik bonitacji kształtuje się na poziomie 0,75. Przeważają tam gleby o znacznej zawartości frakcji szkieletowych. W rejonach podgórskich i górskich woj. jeleniogórskiego dominują gleby gliniasto-pylaste z przewagą gleb piaszczystych i piaszczysto-żwirowych. Średni wskaźnik bonitacji wynosi 0,81. Strefa gleb żyznych znajduje się na Pogórzu Izerskim, gdzie występują gleby utworzone z utworów lessowych i gleby brunatne. Oceniając przydatność terenów górskich tego rejonu do produkcji rolniczej posłużono się syntetycznym wskaźnikiem waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Ogólnie dla Polski wynosi on 66,6 punktów w 100-punktowej skali odniesienia, natomiast średni wskaźnik waloryzacji ziem górskich obu województw wynosi 54,1 punktów [8].

Tereny górskie zaliczają się więc do rejonów o szczególnie niekorzystnych warunkach do produkcji rolniczej. Trudne warunki przyrodnicze, czynnik niezależny od człowieka, powodują, że wyniki produkcyjne są tu gorsze niż na równinach. W rezultacie jednostkowe koszty produkcji są w Sudetach zdecydowanie wyższe od przeciętnych, o 30% dla zbóż i rzepaku, o 20% dla ziemniaków i o 10% dla roślin pastewnych [4]. Wyrazem dostrzeżenia mniejszej opłacalności produkcji rolniczej w rejonach górskich była wprowadzona w 1985 roku "Uchwała Górská", która poprzez dodatki do cen mleka, żywca wołowego i wełny wspierała gospodarstwa tych rejonów [3]. W roku 1989, po wprowadzeniu zasad gospodarki rynkowej, jej działanie ustało i rolnicy prowadzący produkcję rolniczą w tych specyficznych warunkach znaleźli się w szczególnie trudnym położeniu.

Tereny rolnicze województwa wałbrzyskiego i jeleniogórskiego są zagospodarowywane przede wszystkim przez rolnictwo indywidualne, lecz udział tego sektora jest w badanym rejonie mniejszy niż przeciętnie w kraju. Około 60% ziemi należy tu do gospodarstw chłopskich. Blisko 75% tych gospodarstw nie przekracza areалу 10 ha. Natomiast wyraźnie więcej niż średnio w kraju jest gospodarstw dużych, powyżej 15 ha. Przeciętny obszar gospodarstwa indywidualnego w woj. wałbrzyskim wynosi 8,4 ha, w woj. jeleniogórskim 7,8 ha i jest o 2,2 ha i 1,6 ha większy od średniego areалу w Polsce. Ziemie użytkowane rolniczo należące do gospodarstw chłopskich w obu województwach obejmują areal 280 tys. ha. Prawie 45% tych użytków znajduje się na terenach gmin górskich [5]. Struktura użytków rolnych jest tutaj wyraźnie zdeterminowana przez warunki przyrodnicze, czego wyrazem jest duży udział łąk i pastwisk trwałych w ogólnym areale UR, który w gminach górskich woj. jeleniogórskiego sięga 56%, a woj. wałbrzyskiego 49% (tab. 1). Taka struktura wyznacza naturalny profil produkcji rolniczej opartej na produkcji zwierzęcej. W silnie zurbanizowanym województwie wałbrzyskim powinna dominować zatem produkcja bydła mlecznego, a w jeleniogórskim – bydła opasowego.

Pomimo tak dużych potencjalnych możliwości produkcji pasz gospodarskich, obsada inwentarza żywego, zwłaszcza bydła, jest w tym rejonie mniejsza niż przeciętnie w kraju. W roku 1993 obsada inwentarza żywego w gospodarstwach indywi-

Tabela 1. Struktura użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych badanych województw (1993 r.)

Wyszczególnienie	Polska	Jeleniogórskie	Wałbrzyskie
Użytki rolne [tys. ha]	14602,0	120,4	158,6
— ziemie górskie		50,0	71,4
— ziemie nizinne		70,4	87,2
Grunty orne [% UR]	76,9	58,3	67,5
— ziemie górskie		43,8	50,9
— ziemie nizinne		66,3	80,2
Łąki i pastwiska [% UR]	21,4	41,1	31,5
— ziemie górskie		55,7	48,8
— ziemie nizinne		32,9	17,9
Sady [% UR]	1,7	0,6	1,0
— ziemie górskie		0,5	0,4
— ziemie nizinne		0,7	1,8
Ziemie górskie [% UR]	6,0	42,0	45,0

Tabela 2. Zmiany w obsadzie inwentarza żywego w gospodarstwach indywidualnych badanych województw w latach 1986–1990 i 1993 (SD/100 ha UR)

Wyszczególnienie	Lata		Zmiany [%]
	1986–1990	1993	
Polska	71,0	59,0	-17,0
Jeleniogórskie	66,3	44,0	-30,2
Wałbrzyskie	60,6	42,5	-29,9

dualnych woj. wałbrzyskiego wynosiła 42 sztuki duże na 100 ha UR, co stanowiło 71% średniej obsady w Polsce, a w woj. jeleniogórskim osiągała wartość 44 sztuk przeliczeniowych na 100 ha UR, czyli 75% obsady krajowej (tab. 2). W okresie od 1986 do 1993 roku obsada inwentarza żywego zmniejszyła się w Polsce o 17%, natomiast w obu analizowanych województwach o ponad 30%.

Po zawieszeniu "Uchwały Górskiej", w okresie od 1989 do 1993 roku, na terenie ziem górskich woj. jeleniogórskiego nastąpił 37-procentowy spadek liczby bydła, w tym 29-procentowy spadek liczby krów oraz 57-procentowy spadek liczby owiec. Natomiast w gminach górskich woj. wałbrzyskiego liczebność bydła w gospodarstwach indywidualnych zmniejszyła się o 32%, krów o 16% i owiec o 71%. W tym czasie w kraju pogłowie bydła w tym sektorze spadło o 18%, krów o 10%, a owiec o 50% (tab. 3). Nastąpił natomiast znaczny wzrost liczby trzody chlewnej, w tym

Tabela 3. Zmiany (%) w inwentarzu żywym w gospodarstwach indywidualnych badanych województw w latach 1989 i 1993

Wyszczególnienie	Polska	Jeleniogórskie	Wałbrzyskie
Bydło ogółem	-18,0	-34,8	-32,1
— ziemie górskie		-36,6	-32,3
— ziemie nizinne		-34,5	-32,7
Krowy	-10,0	-28,0	-18,2
— ziemie górskie		-29,0	-16,0
— ziemie nizinne		-23,8	-15,8
Trzoda chlewna	31,9	42,3	35,8
— ziemie górskie		38,9	36,4
— ziemie nizinne		46,8	34,8
Owce	-50,0	-56,4	-72,0
— ziemie górskie		-57,1	-71,2
— ziemie nizinne		-53,6	-72,2

również na ziemiach górskich obu województw. Relacje opłacalności przełamały naturalny profil produkcji rolniczej w górach, skutkiem czego znaczne arealy łąk i pastwisk, rezerwuary najtańszej paszy gospodarskiej, pozostają nie wykorzystane.

Konsekwencją tych przemian w rolnictwie rejonu sudeckiego jest zdecydowany spadek dochodowości rodzin chłopskich, pogłębiony często jeszcze utratą pracy poza gospodarstwem, gdyż woj. wałbrzyskie charakteryzuje się jednym z najwyższych w kraju wskaźników bezrobocia, a bezrobocie w woj. jeleniogórskim jest nieco wyższe niż średnio w Polsce.

W roku 1993 zbadano produktywność i dochodowość ponad 100 gospodarstw indywidualnych usytuowanych na terenie gmin górskich rejonu sudeckiego. Gospodarstwa te miały typową dla rejonu strukturę organizacji produkcji oraz przeciętne wyposażenie w kapitał trwały i siłę roboczą.

Badane gospodarstwa zostały podzielone na 2 grupy. Grupa I reprezentuje obiekty o zasobach pracy nie przekraczających 2 pełnozatrudnionych, natomiast grupa II dotyczy gospodarstw dysponujących potencjałem pracy powyżej 2 pełnozatrudnionych.

Uzyskany w badanym roku dochód rolniczy odniesiony do 1 ha UR wyniósł w I grupie 4,22 mln złotych, co stanowiło 82% przeciętnej dochodowości gospodarstw indywidualnych w Polsce prowadzących rachunkowość, a w II grupie – 4,15 mln złotych, czyli 81% średniego dochodu rolniczego [7]. Produkcyjność gospodarstw górskich określona jako produkcja globalna na 1 ha UR, wyrażona w jednostkach zbożowych, stanowiła około 70% przeciętnej produktywności gospodarstw indywidualnych w Polsce. Produkcja końcowa brutto w mln złotych na 1 ha UR w analizowa-

Tabela 4. Charakterystyka 100 gospodarstw indywidualnych badanych w 1993 roku w rejonie sudeckim

Wyszczególnienie	Jednostka miary	Grupa	
		I	II
Udział gruntów ornych w użytkach rolnych	%	58,55	58,33
Udział łąk i pastwisk w użytkach rolnych	%	41,27	41,08
Wskaźnik bonitacji gleb	pkt.	1,00	0,97
Zboża w zasiewach	%	67,50	64,80
Ziemniaki w zasiewach	%	16,80	11,00
Obsada inwentarza żywego	SD/100 ha UR	56,69	64,56
Wyposażenie w środki trwałe/1 ha UR w odniesieniu do średniej krajowej	%	119,00	107,00
Liczba pełnozatrudnionych ogółem	osób	1,86	2,93
Wyposażenie w siłę roboczą RP/100 ha UR w odniesieniu do średniej krajowej	RP %	16,60 64	23,60 91
Dochód rolniczy na 1 ha UR	mln zł	4,22	4,15
Dochód rolniczy gospodarstw indywidualnych w odniesieniu do średniej krajowej	%	82,00	81,00
Parytet dochodu ogółem	mln zł	94,30	148,60
Parytet dochodu na 1 ha UR	mln zł	5,60	6,80
Dochód rolniczy na 1 ha UR w odniesieniu do parytetu dochodu	%	75,00	61,00
Produkcja globalna na 1 ha UR	jedn. zbożowe	50,66	49,37
Produkcja globalna w odniesieniu do średniej krajowej*	%	72	70
Produkcja końcowa brutto na 1 ha UR	mln zł	9,62	9,05
Produkcja końcowa brutto w odniesieniu do średniej krajowej*	%	84	79
Produkcja czysta netto na 1 ha UR	mln zł	5,42	5,12
Produkcja czysta netto w odniesieniu do średniej krajowej*	%	93	88

* Dane z indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość.

nym roku wyniosła w I grupie 84% średniej produktywności krajowej, a w II grupie – 79% tej wartości.

Roczny parytet dochodu rodziny wiejskiej wyniósł w gospodarstwach I typu 94,3 mln złotych, a w gospodarstwach II typu 148,6 mln złotych. Angażując potencjał wytwórczy w produkcję rolniczą, rodziny te uzyskały odpowiednio 75% i 61% parytetu dochodowego (tab. 4).

Tabela 5. Wybrane cechy ekonomiczne gospodarstw alternatywnych badanych w 1993 r. w rejonie sudeckim

Wyszczególnienie	%
Udział dochodu rolniczego w dochodzie osobistym	36
Udział dochodu dodatkowego w dochodzie osobistym	64
Nakłady pracy na produkcję rolniczą	64
Nakłady pracy na działalność dodatkową	36
Wykorzystanie potencjału pracy w gospodarstwach alternatywnych	115
Wykorzystanie potencjału pracy w gospodarstwach tradycyjnych	76
Produkcja końcowa brutto/1 ha UR w odniesieniu do produkcji gospodarstw tradycyjnych	73
Produkcja towarowa brutto/1 ha UR w odniesieniu do produkcji gospodarstw tradycyjnych	72

W przeważającej większości gospodarstw rejonu sudeckiego istnieją znaczne nadwyżki siły roboczej w stosunku do posiadanego areálu ziemi, wynikające z ekstensywnego sposobu gospodarowania. Niekiedy są one przesuwane do innych niekonwencjonalnych działalności. W 1993 roku przeanalizowano 26 takich gospodarstw położonych na terenie ziem górskich obu województw. Realizowane w nich działalności dodatkowe dotyczyły przede wszystkim handlu detalicznego i hurtowego, agroturystyki, tartacznictwa i usług transportowych. Jak wykazały badania, działalności alternatywne do produkcji rolniczej, wykorzystując średnio 36% ogólnych nakładów pracy, powiększyły dochód osobisty rodziny wiejskiej przeciętnie o 64%. Wprowadzenie tego typu działalności do gospodarstwa spowodowało wzrost wykorzystania potencjału pracy z 76% do 115%. Produkcyjność gospodarstw alternatywnych stanowiła 70% produkcyjności gospodarstw tradycyjnie rolniczych położonych na tych samych terenach górskich (tab. 5).

Uwagi końcowe

Gospodarstwa rolnicze położone w rejonie Sudetów, ze względu na trudniejsze niż na nizinach naturalne warunki produkcji, znalazły się obecnie, gdy obowiązuje wolnorynkowy system cen produktów i środków produkcji i zawieszony został jedyny wspomagający te tereny akt prawny, w bardzo trudnej sytuacji. Radykalne zmniejszenie dochodów z produkcji rolniczej i często utrata dodatkowej pracy poza gospodarstwem spowodowały, że dochody rodzin wiejskich rejonów górskich stanowią jedynie od 60% do 75% parytetu dochodowego. Aby przetrwać, rolnicy są zmuszeni do poszukiwania nowych rozwiązań służących złagodzeniu ich pogarszającego się po-

łożenia. Czynniki produkcji, głównie praca i kapitał, przemieszczane będą do działalności innych, alternatywnych w stosunku do produkcji rolniczej, które mogą być źródłem dodatkowych dochodów.

Literatura

- [1] Dzieżyc J. 1959. Zarys rejonizacji przyrodniczo-rolniczej w woj. wrocławskim. PWRiL, Warszawa.
- [2] Fatyga J. 1994. Kryteria wyznaczania rolniczych stref obszarowych o zróżnicowanych warunkach gospodarowania w Sudetach. *Wiadomości IMUZ* t. XVIII(1): 85–95.
- [3] Nietupski T., Kutkowska B. 1994. Zmiany w rolnictwie sudeckim w latach 1984–1989. *Zeszyty Naukowe AR w Krakowie* 230: 245–259.
- [4] Nietupski T. 1988. Stan i kierunki rozwoju rolnictwa w Sudetach. *Zeszyty Naukowe AR w Krakowie* 234: 45–53.
- [5] Podstawowe dane statystyczne wg gmin za lata 1989, 1990, 1991, 1992, 1993. WUS Wałbrzych i Jelenia Góra.
- [6] Radomski Cz. 1987. Agrometeorologia. PWN, Warszawa.
- [7] Reinstein J. 1994. Koszty, dochodowość i opłacalność produkcji rolnej w gospodarstwach indywidualnych w 1993 roku. *ZER* 4–5: 122–150.
- [8] Witek T. i in. 1981. Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej wg gmin. IUNG Puławy.

The economic situation of private farms of the Sudeten region in free-market economy conditions

Summary

The paper presents an analysis of the economic results of selected private farms in conditions of the Sudeten mountain region. In the year 1993 these farms got from 61% to 75% of the income parity. This analysis has included problems connected with the influence of alternative to agricultural production activities on the level of personal incomes, productivity and labor resources in mountain farms.

The moving of labor resources to non-conventional activities has allowed to get extra income of about 64%.